

Orta məktəbdə oxuduğum illərdə kəndimizə başqa yerdən gələn müəllimlərim məndən familiyamın Albaliyev olmasına görə albalının hansı meyvə olduğunu soruşdular. Mən də cavab verməkdə çətinlik çəkərdim. Özlüyümdə isə albuxarı adlı gavalıya oxşar bir meyvəni albalı ilə eyniləşdirərdim. Yuxarı siniflərdə rus dili kitabındakı lüğətdə albalı meyvəsinin rusca vişnya olduğunu öyrəndim. Amma yenə də albalının hansı meyvə olduğunu bilmədim, çünki meyvənin adını rusca bilmək hələ hansı meyvənin albalı olduğunu bilmək deyildi. Nəhayət, dialektoloji lüğətdə albalının müxtəlif dialektlərdə ayrı-ayrı adlarının olduğunu öyrəndim. Turş gilasa, acı gilasa, turş bəhli, acı bəhli, al bəhli, qırmızı bəhli, gilənar. Hətta Qazax tərəflərdə albaliya “dəli gilasa” da deyirlər. Eyni zamanda gilasa meyvəsinin də dialektlərdə bəhli kimi də tanındığını öyrəndim. Bir sözlə, albalı ağacının bizim dialektlərdə gilənar olduğunu tam yəqinləşdirdim. Qeyd edirəm ki, Təbriz bazarında da gilənar meyvəsinin üstündə fars hərfləri ilə albalı yazıldığını da gördüm. Özlüyümdə gilasa və gilənar ağacları (meyvələri) arasında dil faktlarını (dialektlər) ilə bağlı xeyli müqayəzə

“al” sözünün polisantik funksiyası aydın görünür). Gilasa isə “balı” adına müvafiq olaraq bal kimi şirinlik təmin edən daşıyıcısı olduğundan, dialektlərdə balı (bəhli) adlanıb. Burdan digər bir mənə də ortaya çıxır ki, albalı həm fiziki görünüşlə, həm də dad baxımından “yalançı gilasa”dır – al gilasadır. Əlbəttə, onun “yalançı” epiteti şərti olaraq işlənən ifadədir. Necə ki, dolma yeməyini ətsiz bişirəndə ona el arasında “yalançı dolma” deyirlər, eləcə də gilənar da gilasa kimi şirin olmadığından, turş olduğundan al balı (al bəhli) – yəni qırmızı (metaforik olaraq isə “yalançı”) bəhli (gilasa) kimi adlandırılmışdır. Mən albalı ağacının (meyvəsinin) həqiqətən də gilənar olması ilə bağlı bu qədər geniş təhlili ona görə apardım ki, hələ də bir çox yerlərdə və eləcə də bizim Cəbrayıl rayonu camaatı arasında albalının hansı ağac (meyvə) olması ilə bağlı qarışıq fikirlərə rast gəlinir. Gilənar sözünün özü də gilə və nar ifadələrindən ibarət olub, yəqin narın qırmızı giləsinə bənzədilməsindən belə adlanmışdır. Çünki gilənar meyvəsi gilasdan ölçüsü ilə müqayisədə nar dənəsi sayəti kiçikdir.

Yekunda sözümlərin övvelində toxunduğum məsələyə qayıtmaq istə-

“ALBALI” SÖZÜ

(ÜMUMİ İSİM KİMİ MSSNASI)

Yisələr, təhlillər də düşünüb apardım. Dialektlərimizdə gilasa bəhli (balı) deyilir. Gilənara isə turş bəhli, acı bəhli, qırmızı bəhli ilə yanaşı al bəhli də deyilir. Deməli, quruluş baxımından gilasa və gilənar bir-birlərinə oxşadıqları üçün adlarını da bir-birlərinə uyğunlaşdırılıb. Bəhli (balı) – gilasa; al bəhli (albalı) – gilənar. İndi bunlar arasındakı fonetik oxşarıqları və mənə fərqlərini araşdırıram. Bəhli sözündəki ortadakı səssiz “h” samiti səsdüşümü - eleziya hadisəsinə məruz qalıb, nəticədə bəhli sözü “bəli” (balı) şəklini alıb. İncə saitlər burada tələffüz zamanı “al” sözündəki qalın “a” saitinin təsiri ilə qalınlaşıb: bəhli – bəli – balı (al bəhli-albəlialbalı). Gilasdan rəng baxımından qırmızı (al) rəngi ilə fərqlənən gilənar isə müvafiq olaraq al bəhli (albalı) adı ilə adlanıb. Bundan başqa, gilənar dad baxımından da gilasdan turşacılan olması ilə seçilir. Deməli, onda albalı sözünü tərkib hissələrinə ayırdıqda, burada ilk olaraq “al”- qırmızı, balı – gilasa demək olduğu üzə çıxır. Lakin bu, dediyim kimi, onlar arasındakı zahiri əlaməti işarələyir. Daxili əlamətinə görə dad baxımından da gilənar (albalı) gilasdan (balıdan) fərqlənir. Belə olduqda “al” sözünün digər mənaları da üzə çıxır. “Al” qədim türk dilində “hiylə” deməkdir. “Al” – həm də aldatmaq feilinin köküdür, aldatmaq özü də elə hiylə işlətməklə eyni mənəni ifadə edir. Burdan o məntiq özünü göstərir ki, quruluş baxımından gilasa oxşayan gilənar dad baxımından da ilk görünüşdə adamı “aldadır”, gilasa oxşadığından şirin olduğunu zənn edirkən, dadına baxanda aldandığını, turşməzə tamı verdiyini görürsən. Deməli, albalı leksik tərkibinə görə al-qırmızı, həm də al(dadan), yalançı balı (gilasa)dır. (“Al ilə ala gözlərin aldıadı, aldı könlümü” (İ.Nəsimi) misrasında

yirəm. Alça, alma, gilasa, püstə, badam və başqa meyvələr (və ya ağac adları, çünki meyvəni ağac yetirir) şəxs adları kimi qızlara verilir. Bu baxımdan həyat ağacı ifadəsi (mifi) də vardır və ağacın (ağacın yetirdiyi meyvənin) adının şəxs adı kimi insana verilməsi təbiidir.

Albalı ağacının (meyvəsinin) də adının insana verilməsi bu cəhətdən mümkün haldır. Bədii ədəbiyyatda da insanla ağacın, meyvənin müqayisəsinə dair kifayət qədər nümunələr vardır. Buna görə də mənim ulu babamın və bir də ulu babamın babasının (yəni 7-ci, 8-ci arxa-dönəminin) adının Albalı olmasında və onun albalı adlı ağac-la (meyvə ilə) eyniyyət təşkil etməsində təəccüblü heç nə yoxdur. Hətta ruslarda da buna müvafiq Vişnevski soyadı vardır. Vişnevski maz yəqin ki, həkimin soyadıdır. Bir də dekabrın üsyanının iştirakçılarından biri, həmçinin Vişnevski soyadlı bir rus şairi də olub. Ancaq bütün bunlarla yanaşı mənim daşdığım Albalı(yev) soyadının ümumi isim olan albalı ağacı (və meyvəsi) ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ona görə ki, ən elementar bir cavab budur ki, bizim babamızın adı əgər ağac (meyvə) adı ilə bağlı olsaydı, onda albalı sözünün dialektimizdə işlənən gilənar adı ilə tanınardı. Daha hansı ağacın (meyvənin) adını daşdığını bilmədiyimiz albalı adı ilə yox. Çox da ki, gilənar sözü dialekt söz kimi qaralıqda qalıb, albalı sözü isə ədəbi dil hadisəsi kimi dilçilikdə qəbul olunub və populyarlıq qazanıb. Fərqi yoxdur, insanlar tanımadığı ağacın (meyvənin) adını şəxs adı kimi götürüb işlətməzdi...

Növbəti yazımda şəxs adı kimi Albalı sözünün izahını verəcəyəm.

Şakir ALBALIYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru